

СТАНОВЛЕННЯ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2:81'373.46
ББК 81.22

Уляна Штанденко

РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА В АКТАХ (ПРОТОКОЛАХ) ПОЛТАВСЬКОГО МІСЬКОГО УРЯДУ КІН. XVII – ПОЧ. XVIII СТОЛІТЬ

У статті досліджено релігійну лексику, виявлену в Актах (протоколах) Полтавського міського уряду кінця XVII – початку XVIII століть, здійснено її поділ на лексико-семантичні типи та подано узагальнювальні висновки.

Ключові слова: релігійна лексика, актові документи, пам'ятки староукраїнської мови.

Уляна Штанденко

Религиозная лексика в Актах (протоколах) Полтавского городского правительства конца XVII – начала XVIII веков

В статье рассмотрено религиозную лексику в документах Полтавского городского правительства конца XVII – начала XVIII веков, исследованы её отдельные лексико-семантические типы, сделаны обобщённые заключения.

Ключевые слова: религиозная лексика, акты документы, памятники староукраинского языка.

Uliana Shtandenko

Religious lexicon in the Reports of the Poltava city government of the end XVII – the beginning of XVIII centuries

In this article the religious lexicon found in the reports of the Poltava city government of the end XVII – the beginnings of XVIII centuries is investigated, its division into lexico-semantic types is carried out, generalizing conclusions are carried out.

Keywords: religious lexicon, legal documents, a monument of old Ukrainian language.

В українському мовознавстві останнім часом, особливо після 90-х років XX ст., позначився великий інтерес до вивчення конфесійної лексики як окремої ланки лексичної системи літературної мови. Однак більшість дослідників здійснюють свої наукові розвідки, починаючи з XIX ст., та зосереджуються в основному на сучасному етапі функціонування української сакральної мови, звертаючи найбільшу увагу на лексику християнських релігійних текстів та церковну термінологію.

Проте, не слід забувати, що впродовж багатьох століть духовність для українського народу завжди мала надзвичайно вагомий вплив. У писемних пам'ятках різних періодів української мови простежуємо вживання, розвиток й функціонування релігійних назв. Про це свідчать також, на перший погляд здавалось би далекі від конфесійного стилю, ділові документи. Наприклад, у „Актах (протоколах) Полтавського міського уряду кін. XVII – поч. XVIII ст.” (ця пам'ятка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Ш.–118 П/143) на сторінках поряд з усталеними виразами та штампами ділового письменства, виявлено також багатий релігійний лексичний матеріал.

Судові справи, що містяться в Актових книгах Полтавського міського уряду, охоплюють життя Полтави та навколишніх сіл більше як за 50 років: з 1683 до 1740. За змістом переважна кількість документів є копією актів купівлі-продажу нерухомого та рухомого майна. Крім того, тут розміщено копії заповітів, духівниць, скарг про завдані збитки в господарстві, квити, тобто розписки про позики та багато іншої ділової документації тощо.

Специфіка тексту актового документа виявляється в тому, що його зміст передається набором формул, тобто синтаксичних моделей, де опорними ланками виступають юридичні терміни та канцеляризми. Однак судовий процес передбачає вислуховування свідків, а писар, котрий веде протокол, записує показання свідків фактично дослівно.

Отже, в актових документах відбито народно-розмовну мову населення краю. Тому для лінгвістів ці тексти цінні тим, що в них повніше, ніж у будь-яких інших писемних пам'ятках, засвідчено живомовну стихію того часу, серед якої значний пласт становить й релігійна лексика.

Варто зазначити, що у ряді актових документів і грамот, що виходили друком у радянський період, науковці зі зрозумілих причин поряд із історичними дослідженнями різних рівнів української мови не здійснювали окремо огляд конфесійної термінології. Здебільшого ці питання розглядалися в контексті інших мовознавчих проблем (див. праці М. Худаши, Ф. Наконечної та ін.) За межами України дослідженню української релігійної лексики присвячено окремі праці О.Горбача, І. Огієнка, П. Коваліва.

За нашими спостереженнями, переважна більшість лексем, засвідчених у „Актах (протоколах) Полтавського міського уряду кін. XVII – поч. XVIII ст. ”, виступає у властивому українській мові фонетичному оформленні. Варто зазначити, що на початку більшості документів поряд із датою зафіксовано усталений вираз *Року Божого*. Наприклад: *Року Бжого тысяча ше(ст)сотъ дев(т)деся(т) второго м(с)ця ма(р)та ш(с)могонадцять дн(я)* (274); *Року Бжсїя *ахпв [1682], м(с)ця июля, сї [16] дн(я)* (108 зв.); *Дѣялося в По(л)тавѣ року Бжого *ахпс [1685] июля кї [28] (д)*. (277) тощо.

Виявлену в „Актах (протоколах) Полтавського міського уряду кін. XVII – поч. XVIII століть” релігійну лексику можна розподілити на такі тематичні групи (оскільки в староукраїнському тексті початкові форми не зафіксовано, то ми їх не реконструємо):

1) біблійні назви:

Во (и)мя Ш(т)їа и Сїа и Ст(о)го Дѣа в(ъ) Тро(й)ци живонача(л)но(й) і нера(з)дѣлимо(й). Ами(н). (271 зв.); ... *лѣта ш(т) нароження Сїа Бжѣія* (232); *будучи от Г(с)да Бж(а) хоробою тѣлесною навѣжони(й)* (257 зв.); *Во (и)мя о(т)ца и сина и Ст(о)го Духа. Ами(н). Неха(й) будетъ ку вѣчисто(й) памяти тая речъ* (257 зв.); *И Бж(а) мїте ш(т) мнѣ, грѣ(ш)но(м)* (115 зв.); *буду в(ъ) ш(т)ни(й) день пре(д) неліцемѣ(р)ни(м) судією мѣти судъ* (272);

2) назви офіційних звань і чинів церковної ієрархії:

честно(г) [о] г(с)дна о(т)ца, священника гавронѣского (259); *отець Петро за его спасение блѣга(т) маеть на(й)вишаго Бж(а)* (259); *у прече(ст)ного г(с)дна его мл(с)ти о(т)ца Луки Сумеоновича, протопопи по(л)тавско(г) [о]* (277); *повторе потве(р)жаючи при ш(т)цу Миха(й)лу стѣпико(л)скому* (130 а зв.); *при ш(т)це Григорию, сїценіку пушѣкаро(в)ски(м)* (115 зв.); *превелебни(й) в(ъ) Бж(у) г(с)днѣ ш(т)цѣ Лазарѣ Бузкеви(ч), игумень монастыра по(л)тавско(г) [о]* (132 зв.); *монах Ирине(й)* (232); *до че(р)ницовѣ прибули послание* (253 зв.); *аже че(р)ници мовили правду* (253 зв.); *ктиторе и братство храму Воскресенія Хв(а) це(р)кви по(л)тавѣско(й)* (143 зв.);

3) назви богослужбових приміщень:

для подѣпори, якъ души своєї, так и церкви Бжествено(й) (237); *працею своєю чинити до мона(с)тира по(с)луше(н)ство* (132 зв.); *до мона(с)тира дрова возили и сѣно спровожали* (132 зв.); *при храму ст(о)го великомученика Хв(а) Геш(р)гия в це(р)квѣ* (114 зв.); *сїценникѣ паракіа(л)ни(й) пушѣкаровски(й) по(д) сїценство(м) повѣдѣль* (116);

4) назви церковно-побутових обрядів, свят:

з служби Бж(о)ї в недѣлю по(й)шли до двора (292); *Да(ст) Бж(ѣ) дочекати свѣтѣло(г) [о] воскресенія Хв(а) [о]* (108); *з зако(н)никами монастыра шхтирского Блѣговѣщення Пр(с)то(й) Бци* (232); *Прибувши з(ъ) я(р)ма(р)ку решетиловско(г) [о], будучо(г) [о] на Мясопу(ст) Спасовѣ* (294 зв.); *ш(т)даю дякови те(ж) чотири золотіе за сорокоу(ст)* (115);

5) штампи та фразеологізми церковного походження:

*хвала Бѣу, є(с)те-(м) здоровымъ (114 зв.); вару(й), Бже, на ико ихрамає(т) (169 зв.); якъ мя Бѣъ споможе (202 зв.); азаж ся Бѣа не бойтъ (233 зв.); по(д) боязню Бѣсею визналь (247 зв.); Я, рабъ Бѣси(й) Само(й)ло Маджа(р), сотъникъ староса(н)джаро(в)ски(й) (271 зв.); блѣа(т) на(й)вишаго Бѣа (259); грошѣ повине(н) буду и(т)дати в семъ року *ахпа-(м). Да(ст) Бѣъ дочекати свѣтло(г)[о] воскресенія Хва(г)[о] (108); у яки(й) часъ Г(с)дѣ Бѣъ допу(с)тити мѣтъ (130 зв.); пѣнове, бо(л)шими дарами Бѣсїи ми шафую (116); бѣиу мою полецаю в руцѣ Г(с)ду Бѣу (130); и(т)даю бѣиу мою Г(с)ду Бѣу (114 зв.); Просимо в томъ skutечно(й) справедливости свято(й) (247 зв.); признаємъ под сумлене(м) бѣиу нашо(й) (253 зв.) тощо.*

Найчастіше штампи та фразеологізми церковного походження виявлено у текстах, що передають пряму мову (зазвичай це розповіді свідків, тобто живе розмовне мовлення).

Зазначимо також, що переважна більшість зафіксованих у досліджуваній пам'ятці слів і словосполучень цієї лексико-семантичної групи сьогодні активно побутує у вжитку, тобто збережена в сучасному мовленні вірян і священнослужителів.

Щодо походження наведених назв, то М. Худаш стверджував, що „серед усіх пластів релігійної лексики значний відсоток становлять традиційно успадковані з попередніх століть книжні слова, старослов'янізми і грецизми” [2, с. 139].

Ф. Непійвода, аналізуючи лексику актових книг Стародубського міського уряду другої половини XVII ст., приділила певну увагу й розглядові релігійної лексики, проте, вказуючи на її стилістичне використання, авторка зазначає, що така лексика „надає викладеному більшій урочистості” [1, с. 75].

Вважаємо, що побутування релігійної лексики в досліджуваних пам'ятках, зокрема й в „Актах (протоколах) Полтавського міського уряду кін. XVII – поч. XVIII століть” ніяк не пов'язане з бажанням писаря (чи мовця) надати текстові більшій урочистості. Наше спостереження дає підстави стверджувати, що християнська практика, а отже і виявлена релігійна лексика, були змістом повсякденного життя й мовлення українського селянина чи міщанина кін. XVII – поч. XVIII століть.

Література

1. Непійвода Ф.А. Лексика актових книг Стародубського міського уряду другої половини XVII ст. // Дослідження з мовознавства (зб. статей аспірантів і дисертантів). – К. : АН УРСР, 1962. – С. 57 – 76.
2. Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). – К. : АН УРСР, 1961. – 164 с.